

Història, oblit, memòria, justícia.

El cas Pinochet i els crims contra la humanitat

Joan del Alcázar

«La historiografia —és a dir, la història com a relat, disciplina o gènere amb regles pròpies— no pot... suplantar la memòria col·lectiva ni crear una tradició alternativa que es pugui compartir (... Però) Contra els militants de l'oblit, els traficants de documents, els assassins de la memòria, contra els revisors de les enciclopèdies i els conspiradors del silenci... l'historiador, l'historiador tot sol, animat per l'austera passió pels fets, les proves, els testimoniatges, que són els aliments del seu ofici, pot vetllar i muntar guàrdia».¹

La detenció per la policia britànica del senador vitalici Augusto Pinochet a Londres, en executar l'ordre del jutge Baltasar Garzón, l'octubre de 1998, va obrir una nova època tant per a la tutelada democràcia xilena —*una democràcia de mala qualitat*, en paraules del sociòleg Manuel Antonio Garretón—, com per a la realitat jurídica internacional. Paral·lelament, en un pla necessàriament més discret, m'ha permès personalment de participar com a professional de la Història en un afer que semblava jugar-se exclusivament en els

terrenys de la política interna i internacional i en el de les ciències jurídiques.

A propòsit de la suposada Immunitat Sobirana que la defensa de l'exgeneral va al·legar davant la justícia britànica s'han escrit durant els darrers divuit mesos milers de pàgines, tant a les tribunes d'opinió de la premsa internacional com a les revistes jurídiques especialitzades. Lògicament, no és aquesta una qüestió en què els historiadors tinguem molt a dir, i més encara vist que per als ignorants en matèria jurídica resulta tan sovint sorprenent la distància existent entre l'aplicació de les lleis i el simple sentit comú.

És per això que, més que no intentar reproduir els arguments dels professionals de la justícia o de les ciències jurídiques, considere molt més adient recordar amb Andrés Krankenberg les paraules que Robert H. Jackson, jutge nord-americà i fiscal als judicis de Nuremberg, va adreçar

Joan del Alcázar és professor titular d'Història Contemporània a la Universitat de València. És autor de *Temps d'avalots al País Valencià, 1914-1923* (1989) i compilador, amb N. Tabanera, del llibre *Historia y presente en América Latina* (1996), així com d'*Estudios y materiales para la historia de América Latina, 1955-1990* (1998).

al president H. Truman: «Tampoc no s'haurà de reconèixer com a defensa l'obsoleta doctrina que un cap d'Estat és immune a tota responsabilitat legal. No és una simple sospita pensar que aquesta noció constitueix una relíquia segons la qual els reis deriven la seua autoritat i sobirania de Déu (...) No acceptem la paradoxa que la responsabilitat legal ha de ser mínima allà on el poder és màxim».²

La citació recordatori ve motivada per la realitat del procés que s'ha seguit a Londres, en deliberar-se al voltant de la concessió o no a Pinochet de la *sovereignty*, una figura jurídica del segle XVI, segons la qual aquell que dicta la llei no hi està sotmès.

Ja al Tractat de Versalles, el 28 de juny de 1919, es va establir com a principi fonamental del dret internacional que no es podia reconèixer immunitat als caps d'Estat i funcionaris de l'Estat acusats de crims de lesa humanitat. També a l'article 7è de la Carta de Nuremberg es deia explícitament que haver detingut càrrecs de màxima responsabilitat, d'Estat o de govern, no hauria de ser considerat com a eximent de responsabilitat o com a motiu per a reduir la pena. A la sentència del Tribunal Militar Internacional de Nuremberg es va dir que «els crims contra les lleis internacionals els cometien homes, no entitats abstractes, i sols castigant els individus que han comès aquests crims es pot fer complir les disposicions del dret internacional».³ Posteriorment, tant l'Assemblea General de les Nacions Unides com la Convenció contra la Tortura de la mateixa organització mundial, van establir l'obligatorietat de la cooperació entre els diversos països per a dur davant la justícia els responsables de crims contra la Humanitat.

Doncs bé, malgrat la rotunditat amb la qual Amnistia Internacional i molts il·lustres juristes argumentaven, hem vist com hi ha hagut posicions obertament discrepants entre els juristes. Mentre el jutge Baltasar Garzón instruïa el Sumari 19/97 Terrorisme i Genocidi «Chile-Operativo Cóndor», més conegut com el Cas Pinochet, el fiscal en cap de l'Audiència Nacional, Eduardo Fungairiño, i altres membres de la fiscalia s'hi oposaven. Mentre la Sala Penal, de la mateixa Audiència avalava la capacitat jurídica d'Espanya per a jutjar Pinochet, el tribunal de *Law Lords* britànics establia, després d'invalidar una primera sentència, que el general xilè podia ser extradit a Madrid però amb severes restriccions pel que feia al període pel qual podia ser jutjat. Com sabem, finalment, Augusto Pinochet ha tornat a Xile mitjançant una polèmica decisió del ministre Jack Straw qui ha esgrimit raons de salut de l'acusat per a permetre'l retornar a recuperar-se dels seus mals a l'ombra dels Andes. Straw ja havia anunciat les seues intencions quan, en un comunicat del Ministeri britànic de l'Interior es deia: «Ateses les circumstàncies, el ministre se sent inclinat a pensar –subjecte a les al·legacions que pugua rebre– que no tindria cap sentit continuar endavant amb el procediment actual d'extradició [a Espanya] i que, per tant, hauria de prendre la decisió de no extraditar el senador Pinochet».⁴

L'HISTORIADOR I LA JUSTÍCIA

No m'interessa ara, però, la conjuntura judicial de final incert del militar xilè, actualment a les mans de la justícia del seu

país. L'objectiu d'aquestes pàgines és reflexionar al voltant del paper dels professionals de la Història davant un cas com aquest, i això en el context històric determinat per les violacions sistemàtiques als drets humans practicades per les dictadures militars llatinoamericanes. La qüestió té, si més no, dues vessants. La primera és aquella relativa a la participació en qualitat de perit en un sumari judicial de la transcendència d'aquest. La segona, potser més complexa, ve determinada per la *intervenció-participació* de l'historiador en el desenvolupament d'un procés històric concret i tangible, com és el de la democratització xilena.

Pel que fa a la primera dimensió, allò que l'anomenat Cas Pinochet m'ha permès ha estat de realitzar un exercici que no és freqüent per als qui ens dediquem professionalment a la Història: fer allò que en diríem *Història Aplicada*. Com sabem, *grosso modo*, la investigació es divideix en bàsica i aplicada. Això ho poden explicar amb molta claredat els físics, els matemàtics, els metges o els biòlegs. I tots ells podrien dir-nos que sense investigació bàsica no és possible la investigació aplicada. Els estudis de microbiologia bàsica, per exemple, permeten els estudis aplicats per a la medicina, la farmàcia o la biologia; i sense el treball d'aquells no serien possibles els resultats que fan servir els qui ens atenen als hospitals o els qui fabriquen els medicaments que consumim a casa. Doncs bé, també la Història té una vessant aplicada, com hem pogut comprovar arran de la participació en el Cas Pinochet.

Al gener de 1999, mentre el Tribunal de Lords britànics deliberava per segona vegada –després de la impugnació de la primera sentència per la vinculació de

Lord Hoffman a Amnistia Internacional– al voltant de la concessió a l'exgeneral Pinochet de la immunitat per haver estat cap de l'Estat de Xile, Lord Browne-Wilkinson, president del Tribunal, va preguntar des de quan Pinochet podia ser considerat cap d'estat. Alun Jones, el fiscal britànic que representava els interessos d'Espanya, va respondre que des del 26 de juny de 1974, data de promulgació d'un decret que concedia al general el càrrec de cap suprem de la nació. Com que els advocats de la defensa argumentaven que Pinochet havia de ser considerat cap de l'Estat des de l'11 de setembre de 1973, dia del colp militar que enderrocà el règim legítim de Salvador Allende, Lord Browne-Wilkinson no quedà satisfet i va dir als advocats de la defensa i l'acusació: «Mireu-vos el tema aquesta nit i porteu els deures fets demà».⁵

El dubte del Lord President era transcendental. Si atenia els criteris de la defensa, calia esbrinar si concedir-li o no la immunitat. Si acceptava els de l'acusació, l'escenari era radicalment distint, ja que Pinochet hauria perdut la hipotètica cobertura que podria emparar determinats actes dels caps d'Estat en exercici, atès que entre l'11 de setembre de 1973 i el 26 de juny de 1974 no ho era i podia ser jutjat pels crims comesos durant aquests deu mesos (quasi dues mil víctimes, entre morts i desapareguts).

Els juristes de l'acusació dominaven perfectament tot allò que havien estat les lleis i decrets promulgats per la Junta Militar xilena des del mateix 11 de setembre de 1973. Coneixien, doncs, l'existència de l'Acta de Constitució de la Junta de Govern pel Decret Llei núm. 1, lliurat a Santiago de Xile l'11 de setembre de 1973,

en què es nomenava Pinochet com a president de la Junta Militar, constituïda aquesta com a òrgan col·legiat.⁶

Coneixien, igualment, el Decret Llei núm. 9, de l'endemà, 12 de setembre de 1973, al qual s'establia que Pinochet podia firmar decrets, però en nom de la Junta de Govern i que aquesta era l'equivalent a la Presidència de la República. I coneixien, és clar, que pel juny de 1974 s'havia produït un canvi transcendental en dictar-se el Decret Llei núm. 527, que lliurava la titularitat del poder executiu al president de la Junta de Govern, qui des d'aquell dia es convertia en cap suprem de la nació. Al desembre d'aquell any es publicaria el Decret Llei núm. 806, que establia l'equiparació entre cap suprem i president de la República de Xile.

Tot avalava, doncs, la posició de l'acusació, però Lord Browne-Wilkinson dubtava. I aquí va ser on els historiadors, en aquesta ocasió qui signa, hi aportarem la nostra. Vam fer ús de documentació hemerogràfica que teníem recollida per a les nostres investigacions sobre Xile. Allò més rellevant per al cas era una notícia del diari *La Tercera*, del 28 de juny de 1974, que titulava: «Asumió como Jefe de Estado. Gral. Pinochet fue investido con las insignias del mando». A més, comptàvem amb informacions coincidents al diari *El Mercurio* i a la revista setmanal *Ercilla*.

La Tercera, després de descriure breument la cerimònia de presa de possessió de Pinochet, recull íntegre i en un requadre central allò que encapçala com «Discurso del Jefe de Estado». En aquesta transcripció, podem llegir: «La Divina Providència ha volgut que aquest soldat que els parla, en la seua qualitat de president de la

Junta de Govern, siga avui ungit com a cap suprem de la nació xilena».

Tot i que al peritatge que vam lliurar al jutge Garzón és bastant més complex, la idea bàsica és aquesta: el 27 de juny de 1974, Pinochet afirma que fins aquest dia era una cosa –president d'un òrgan col·legiat, la Junta de Govern Militar; i aqueix dia passa a ser-ne una altra, cap suprem de la nació. Sembla clar que per al mateix general Pinochet hi ha un *abans* i un *després*. Així s'havia materialitzat allò que en diu els designis de la Divina Providència: era president de la Junta de Govern i passava a ser cap suprem de la nació. Aleshores, abans no ho era. Allò que fins aquest moment era una convicció basada en documents jurídics, es veia arrodonit per la confessió de l'inculpat: el mateix Pinochet havia reconegut al seu discurs, vint-i-cinc anys abans, que accedia al lloc de xap d'estat pel juny de 1974. Per tant, no es podia esgrimir l'argument de la seua immunitat des de l'11 de setembre.

Va ser en aquest sentit que, a proposta de l'acusació, després de la petició de l'advocat Joan E. Garcés, vaig elaborar un informe –basat en fonts hemerogràfiques i bibliogràfiques–, en qualitat de perit, que després de ser lliurat al jutge Garzón a l'Audiència Nacional d'Espanya, va ser traduït a l'anglès i tramès a Londres amb caràcter d'urgència.

Malgrat tot, el 24 de març de 1999, després de diverses peripècies jurídiques, el Comitè de la Cambra dels Lords, va decidir, per majoria de 6 a 1, que Augusto Pinochet podia ser sotmès a un procés legal d'extradició a Espanya, però sols pels delictes de tortura i conspiració per a la tortura comesos després del 29 de setembre de 1988.

Com sabem, un any després, al març de 2000, l'exgeneral i senador vitalici Augusto Pinochet Ugarte ha tornat a Xile per decisió del ministre Straw.

Tot i que el resultat que desitjàvem –l'extradició i el posterior judici a Pinochet– no ha estat assolit, ens sentim força satisfets no sols de la participació personal, sinó d'haver exercit com a historiador, com a professional de la disciplina, en aquest procés judicial. La situació recordava la participació d'historiadors francesos en el conegut com a Cas Papon. Van ser ells els que, davant la Cambra d'Apel·lacions de Bordeus, participaren com a experts en el judici contra Maurice Papon, secretari general de la Prefectura de la Gironda durant l'ocupació alemanya de la França dependent del govern de Vichy. Papon hi va ser acusat de complicitat per crims contra la humanitat.

Segons el procés judicial, un procés que es va seguir més de cinquanta anys després d'ocorreguts els fets denunciats, Papon, «...que coneixia la política moltes vegades afirmada pels nazis d'eliminar el poble jueu, es va convertir en còmplice amb coneixement de causa per l'ajuda i assistència prestades en els assassinats i les temptatives d'assassinats comesos pels nazis».⁷ El 2 d'abril de 1998, la Cambra Superior Penal de la Gironda va condemnar Maurice Papon, cinquanta-sis anys després, a deu anys de presó per crims contra la humanitat.

En tots dos casos s'ha tractat, entenem, de la intervenció dels historiadors no sols com a col·laboradors de la justícia, sinó, també, com a participants en la recuperació de la memòria històrica col·lectiva. Una funció, certament, que compta amb notables precedents relatius a les

dictadures llatinoamericanes que van caracteritzar-se per la violació sistemàtica i massiva dels drets humans.

L'HORITZÓ DELS DRETS HUMANS

El jurista colombià Rodrigo Uprimny ha escrit que els *drets humans* són una mena d'ètica ciutadana moderna, un conjunt de principis per a la convivència democràtica, concebuts com a forma de vida i no simplement com a estructura política. Igualment, afegeix, són un grapat d'obligacions juridicopositives que limiten i regulen el poder de l'Estat. Des d'aquesta perspectiva, els *drets humans* no sols són una barrera contra l'arbitrarietat, sinó que en convertir-se en una reivindicació multitudinària ens permeten imaginar una comunitat d'éssers humans lliures i iguals.

Agustín Squella, filòsof xilè, ens ha advertit al seu torn que el concepte de *drets humans* recull una realitat molt heterogènia, atès que hi trobem vertaders drets, però també llibertats, principis generals del dret i fins i tot determinades aspiracions col·lectives, que exigeixen per a poder ser assolides la presa de decisions polítiques i econòmiques per part dels governs respectius. Squella entén que la heterogeneïtat i la complexitat dels *drets humans* està directament vinculada a la seua pròpia historicitat, especialment després de la Segona Guerra Mundial. Arran de la darrera conflagració bèl·lica d'abast mundial, els *drets humans* arriben a la seua última fase, que és la de la internacionalització, durant la qual aconseguixen reconeixement i protecció més enllà dels drets nacionals. La Declaració Universal

dels Drets Humans de 1948 i els pactes complementaris posteriors són el cim d'aquesta fase d'internacionalització.⁸

La gran paradoxa, pel que fa als drets humans, és que són tan àmpliament reconeguts i fomentats en les declaracions públiques i els documents oficials, com greument amenaçats per actes reals de poder i per altres pràctiques molt esteses en les diverses societats. De fet, ens adverteix Alfredo Riquelme, actualment no sols estan en perill les anomenades noves generacions de *drets humans*, és a dir, els econòmics, socials i culturals, sinó encara els més bàsics com ara la pròpia vida, la llibertat i la integritat personal. Això és així perquè el segle XX més enllà de l'indiscutible avanç en la matèria, ha estat, també, una centúria durant la qual s'han violat aquests drets a una escala apocalíptica, des de la reintroducció i generalització de la tortura, abolida legalment al món occidental a finals del segle XVIII, fins a la pràctica del genocidi arreu del món.

A Amèrica Llatina la qüestió dels drets humans, tot i estar present amb altres noms pràcticament des de la conquesta espanyola a finals del segle XV, assoleix un caràcter de centralitat arran de la dècada dels setanta del present segle. D'aleshores ençà la violació sistemàtica dels drets humans duta a terme pels diversos règims militars que s'instal·len arreu del continent colpeja les societats llatinoamericanes. Aquests règims es van caracteritzar per la gravetat, la profunditat i l'extensió que hi assoliren les violacions dels drets humans més fonamentals: el dret a la vida, negat per la pràctica sistemàtica de l'assassinat com a política d'Estat, seguida generalment per la desaparició i la negació d'aquest crim; el dret a la integritat física

de les persones, violat sistemàticament i massiva per aquestes dictadures militars, que dins la seua política contrainsurgent situaven la tortura com una arma específica i central d'una guerra unilateral que ells mateixos van qualificar i definir com a *guerra bruta*.⁹

Els casos de Xile (1973-1989) i Argentina (1974/76-1982) són, potser, els exemples més paradigmàtics d'aquestes polítiques d'extirpació d'allò que els militars entenien com un càncer social. Tractaren d'esborrar d'entre els vius tots aquells que van identificar com a enemics o opositors, reals o potencials, al règim que ells encapçalaven. El general Manuel Contreras, responsable de la DINA, encara va declarar a la revista xilena *Qué Pasa* al juny de 1995: «Estic penedit de no haver estat més dur amb els marxistes».¹⁰

El rebuig absolut a aquest tipus de violència monstruosa ha estat en la base de la necessitat de col·laborar en la denúncia dels crims comesos pels règims militars, i això, com ha escrit José María Gómez, no sols pel rebuig a la seua violència explícita, sinó també com a rebuig a qualsevol forma i concepció política que en fa la base fonamental del poder. És des d'aquesta posició que hom pot imaginar un horitzó utòpic en el qual els individus, titulars dels drets civils i polítics elementals, «poden concebre's i afirmar-se com a membres d'una comunitat d'homes lliures i iguals».¹¹ Aquest horitzó s'identifica clarament, i coincidim amb Hilda Sabato, amb la idea mateix de democràcia, alhora que el problema dels drets humans es constitueix paral·lelament com a memòria (record històric d'una destrucció que no podem oblidar pel deute moral que tenim amb les víctimes i perquè no torne a passar), i com

a promesa de l'ideal de convivència d'una ciutadania utòpica. És en aquest sentit que, en el cas argentí, l'informe *Nunca Más* i el judici a les juntes militars, «com a actes de veritat i justícia», es dreçaren com a «barreres contra la impunitat i l'oblit i com a esdeveniments fundadors de la comunitat política».¹²

També a Xile s'han produït intervencions dels historiadors en un sentit paral·lel. Al gener de 1999, un grup de molt reconeguts professionals de la Història va fer públic un manifest.¹³ Aquests docents i investigadors denunciaren davant l'opinió pública xilena l'extraordinària difusió de «veritats històriques manipulades» –entre les quals citaven molt especialment l'anomenada *Carta a los chilenos*, signada pel mateix general Pinochet a Londres, i els *Fascículos* d'Història de Xile publicats per l'historiador Gonzalo Vial al diari *La Segunda*–, que, al seu parer, afectaven negativament l'articulació de la memòria històrica xilena i perjudicaven el desenvolupament de la sobirania civil.

El Manifest dels historiadors xilens, després de discutir contundentment allò que Pinochet anomena «veritats històriques» del període 1973-1990, i de qualificar de parcials i partidistes les «tesis històriques» de Gonzalo Vial, conclou d'una forma que sintonitza amb Hilda Sabato i José María Gómez en afirmar que «la història no és sols el passat, sinó també, i principalment, present i futur. La història és projecció. És la construcció social de la realitat futura. El més important dels drets humans consisteix a respectar la capacitat dels ciutadans per a produir per ells mateixos la realitat futura que necessiten. No reconèixer aquest dret, usurpar o adulterar aquest dret, és imposar, per damunt de

tot, no la veritat, sinó la mentida històrica. És buidar la vertadera reserva moral de la humanitat».¹⁴

Constitueixen, doncs, aquestes intervencions d'historiadors argentins i xilens una evidència de la necessària participació col·laboradora en la dinamització dels processos de democratització dels països llatinoamericans. Una col·laboració que pot produir-se des de la reflexió i la denúncia de les tergiversacions i les manipulacions o des de l'*aplicació* dels resultats de les nostres investigacions en benefici de la consecució de la memòria i la justícia. Uns plantejaments amb els quals ens sentim identificats.

EL FUTUR DE LA DEMOCRÀCIA A XILE

El segon pla al qual em referia al començament, la segona dimensió que hi esmentava, naix de la convicció personal que, en participar en un procediment judicial com el seguit a Londres contra Pinochet, intervenia –amb la lògica modèstia, però, al capdavant, intervenia– en un procés històric actual com és el de l'evolució democràtica xilena.

La condició d'especialista en Història Contemporània d'Amèrica Llatina i, particularment, en la de Xile, no deixava d'alimentar l'angoixa que sentia pels efectes interns que la retenció de Pinochet podia provocar a Xile. M'identifique amb aquells que, tot i les mancances i les ombres del retorn a la democràcia viscut a Xile des de 1990, valoren positivament allò esdevingut en aquest país en el terreny de la política des de l'accés de Patricio Aylwin a la presidència. I això, especial-

ment, perquè coneixia ben bé les dificultats del procés democratitzador xilè. Durant aquests mesos hem pogut llegir desqualificacions rotundes, escrites des de la ignorància o des de la lleugeresa més grollera, al voltant de la democràcia xilena, i per això no podien no preocupar-nos les repercussions que l'evolució del cas Pinochet poguessen induir en l'escenari intern del país. Entením que l'aïllament de Pinochet a Londres no podia sinó beneficiar la regeneració democràtica xilena, però alguns dels actors centrals del procés –la dreta política, els militars i els empresaris– semblaven entestats en tot el contrari.

Les reaccions a la detenció de Pinochet van ser molt dures a Xile. Les declaracions dels militars van ser les previsibles, i vam conèixer les paraules *políticament correctes* i mesurades del comandant en cap de l'Exèrcit, Ricardo Izurieta, qui va afirmar que els militars estaven «summament preocupats per la retenció de Pinochet a Londres», i les més expressives i, potser, sinceres del general Sergio Moreno, comandant del Primer Cos de l'Exèrcit, qui va reconèixer un sentiment de «ràbia, indignació i impotència»¹⁵ per la situació que afectava a l'excomandant en cap.

Potser més contundent va ser la reacció de la Confederació empresarial xilena, la qual, en un comunicat públic en què, després de fer palès el seu desig que l'assumppte no afectara «l'excel·lent nivell de relacions econòmiques i empresarials que Xile manté amb Espanya i Anglaterra», afirmava: «Cal ser clars. Aquí s'està defensant la sobirania del país, creiem que hi ha una agressió d'autoritats de països estrangers a la nostra sobirania [...]. No hi ha, però, sols un tema jurídic [...] és un afer en el

qual tot el país ha de posar-se dempeus per a defensar la nostra sobirania».¹⁶

Els empresaris i els militars coincidien així amb la dreta política xilena, inequívocament pinochetista. Lògicament, pel que fa als empresaris, es tracta d'una elit que cap a finals de la dècada dels vuitanta va ser beneficiada per un accelerat i irregular procés privatitzador, propiciat pel règim militar, que va posar a les seues mans a preu de saldo una sèrie d'empreses estratègiques d'origen estatal.

Certament, si els havia anat bé als empresaris i exportadors amb Pinochet, millor els han resultat les coses amb la democràcia. Com ens recorda Luis Maira, negant un estereotip econòmic molt estès, mentre que la taxa mitjana de creixement de l'economia xilena va ser d'un 3,1 durant el període 1974-1989 (inferior fins i tot a la taxa mitjana dels anys 1957-1973, el 3,8), durant el període democràtic aqueixa taxa s'ha situat per als anys 1990-1997 en un 8,3.¹⁷ Aquest és el resultat d'un consens nacional en política econòmica que ha primat la modernització amb creixement abans que el desenvolupament amb democratització. Aquesta realitat ha estat possible, com l'historiador Gonzalo Cáceres ha escrit, per l'existència d'un compromís elitista construït al voltant de quatre principis inqüestionables: la continuïtat de l'arquitectura bàsica de la modernització autoritària, el manteniment de l'autonomia militar, la culminació de la transició institucional des de l'autoritarisme i la desactivació de la potencialitat associativa-reivindicativa dels sectors populars.¹⁸

Aquest pacte entre els demòcrates de la Concertació i el pinochetisme polític i

econòmic es va produir en un context concret i per la determinació dels primers a reduir els antagonismes polítics a la seua mínima expressió després de la seua victòria en el plebiscit de 1988. Després d'aquest, el general Pinochet va gaudir d'un any més de mandat mercè a allò disposat en la transitòria vint-i-novena de la seua Constitució. En aquells dotze mesos, Pinochet i els seus van consolidar allò que els politicòlegs han anomenat «els processos d'amarratge». Aquesta supervivència autoritària, que encara avui llasta la democràcia xilena, s'ha fonamentat en el sistema electoral binominal, en els senadors designats i en les rígides normes establertes per a la reforma de la Constitució de 1980. A més a més, és clar, la permanència del general Pinochet com a comandant en cap de l'Exèrcit entre 1990 i 1998 (quan va passar a ocupar el càrrec de senador vitalici), ha projectat durant els anys de govern democràtic una llarga i espessa ombra sobre tot el procés.

La transició democràtica xilena, cal fer-ne memòria, va presentar unes singularitats importants. Es va iniciar de forma imprevista per al règim en el moment que la ciutadania va dir NO en el plebiscit de 1988; una consulta amb la qual l'aleshores general pretenia obtenir l'aval democràtic per a romandre en la primera magistratura republicana fins al 1998.

Des d'aquest esdeveniment històric, s'han perfilat amb nitidesa les característiques de la democràcia xilena. Una democràcia construïda treballósament amb l'exdictador vigilant des del seu lloc de comandant en cap de l'Exèrcit. El pinochetisme es va vertebrar en la política partidària al voltant de la Unió Democràtica Independent (UDI) i Renovació

Nacional (RN), els quals –amb un terç de l'electorat– es van trobar sobrerrepresentats en l'àmbit parlamentari pel sistema electoral binominal vigent. El centre i l'esquerra moderada i reformista es van aliar en la Concertació de Partits per la Democràcia, i van ser presos d'un comprensible pànic al conflicte especialment amb els militars. Els comunistes del PCCh, mentre tant, amb un discurs d'elevada ètica en matèria de drets humans però caduc en allò estrictament polític, es van veure aïllats i castigats per l'injust sistema electoral a l'amarga realitat de ser extraparlamentaris. El moviment obrer, en altre temps puixant a Xile, amb prou feines va tenir un espai en el procés: la persecució de la dictadura, la desregulació social i la hiperflexibilització laboral, el van minimitzar. Les Forces Armades, sota la batuta de Pinochet, van mantenir (i malden per mantenir) una dinàmica pròpia i no han donat símptomes de ser proclius a la introducció de canvis vertaderament democratitzadors. Paral·lelament, durant aquests anys, la Democràcia Cristiana, partit de govern en la Concertació, no ha sabut permeabilitzar políticament els sectors econòmics i financers que romanen lligats al pinochetisme més ranci. A més a més, i aquesta és una dada transcendental, la societat xilena va arrossegar –i arrossega encara– durant aquests anys una ferida oberta i sagnant: la provocada per la sistemàtica violació dels drets humans esdevinguda durant el mandat de Pinochet.

Durant els últims nou anys l'escenari polític xilè s'ha caracteritzat per una inequívoca tranquil·litat però, també, per un increment dels decebutos per la democràcia. Un fenomen constatable, per exemple, mitjançant l'elevada xifra de ciutadans

que no s'han inscrit als registres electorals.¹⁹ Aquesta desafecció a la participació democràtica té, lògicament, les seues causes. Des de l'autocomplaença dels dos governs de la Concertació que han gallejat dels seus innegables èxits econòmics (la reducció dels paràmetres de pobresa i els alts nivells de creixement), i han eludit qualsevol signe d'autocrítica a l'immobilisme polític del país, a l'arrogància dels militars i a la despolitització d'amplis sectors de la ciutadania.

Però no tota la responsabilitat pot ser adjudicada al centreesquerra concertacionista. Què passa amb la dreta xilena? En un article recent, el sociòleg Juan Enrique Vega es preguntava si existeix una dreta democràtica a Xile. Vega és contundent en la seua valoració. Així, emfasitza que mentre que els partits democràtics han estat autocrítics respecte als seus errors del passat, errors que van debilitar el sistema democràtic xilè durant el període de la Unitat Popular; la dreta amb prou feines ha donat cap mostra de reconeixement dels errors i els horrors del període de la dictadura.²⁰

Aquesta dreta xilena viu en una aparentment còmoda esquizofrènia vital. Cosmopolita i mundana en matèria econòmica, és provinciana i antiquada en matèria política, social i cultural. Tan partidaris com són de la globalització i de la integració capitalista mundial, es neguen a acceptar que no sols circulen les mercaderies, sinó que també les idees viatgen. Que a més dels drets de propietat, uns altres encara més importants també han de ser protegits. Són aquests sectors els que patiren un atac d'histeria col·lectiva després de la detenció de Pinochet a Londres. Han identificat Xile amb el vell

dictador i han titllat de traïdors a la pàtria tots els qui no els han secundat. Amb la desmanegada col·laboració del govern d'Eduardo Frei, incapaç de trobar una línia pròpia d'actuació política en assumir la tesi de la sobirania ultratjada, han sotmès el país a una tensió extrema que ha durat més de setze mesos, i que encara no ha finalitzat, tot i el retorn de Pinochet.

El sociòleg Manuel Antonio Garretón, ha afirmat que després de la detenció de l'exgeneral, tot i que hi havia en joc una qüestió que afectava la sobirania nacional, el Govern «va legitimar el discurs desestabilitzador de la dreta i va acceptar, en aquesta matèria la pressió militar, la qual cosa va permetre –per descomptat que no– més pel que fa a l'assumpte Pinochet–, un virtual cogovern amb les Forces Armades a través del Consell de Seguretat Nacional».²¹

Podria adduir-se que el Govern xilè es va veure tan sorprès per les circumstàncies que no va tenir temps per a pensar. En aquests mesos tampoc no han gaudit d'un minut de tranquil·litat els mandataris xilens. Ara, després de la resolució dels Lords i de la decisió del ministre Straw, s'ha obert un temps per a invertir la tendència. Xile necessita temps: la dreta pinochetista per a pensar amb el cap i no amb els budells; els militars per a comprendre que no poden acceptar indefinidament que se'ls respecte perquè fan por; i la Concertació governant, per a aprofitar aquesta oportunitat de la història i de l'atzar per a reconduir la vida política nacional per camins de reconciliació i de normalitat democràtica.

Negociació, consens i pacte s'han fet imprescindibles. Un gran pacte nacional que elimine els amarratges i que acoste Xile a un procés constituent prenent com

a base la transacció dels diversos actors polítics xilens. Això, és clar, no serà fàcil. Però ajudarà molt el fet que l'exgeneral Pinochet ja no podrà tenir el paper d'entrebanc insalvable perquè l'anomenada democràcia de mala qualitat xilena puga homologar-se amb els sistemes democràtics occidentals. A més a més, un dels problemes centrals amb els quals Xile enfrontà el retorn a la democràcia en 1990, el de la violació sistemàtica dels drets humans, pot haver trobat una via de superació, especialment si la justícia xilena finalment processa Pinochet. Aviat veurem si són certes les paraules del ministre d'Afers Exteriors de l'anterior govern xilè,

Juan Gabriel Valdés, que va afirmar: «Si torna Pinochet, és molt més fàcil impulsar la causa dels drets humans aquí».²²

Tant de bo que siga així. Potser tot i que no puguem compartir absolutament l'optimisme de Valdés, hem pogut contribuir modestíssimament en la causa de la justícia, en contra de l'oblit, a favor de la memòria. Si més no, hem intentat fer allò que proposava Josef Yersushalmi en la citació que obria aquestes pàgines: «...l'historiador, l'historiador tot sol, animat per l'austera passió pels fets, les proves, els testimoniatges, que són els aliments del seu ofici, pot vetllar i muntar guàrdia». □

1. YERUSHALMI, Yosef (1989), «Reflexiones sobre el olvido», dins Yerushalmi, Yosef *et al*, *Usos del olvido*, Buenos Aires, Nueva Visión.
2. KRANKENBERGER, A. (1999), «El largo viaje de la justicia desde Nuremberg a Londres», *El Mundo*, 21.01.1999. Krankenberger és el president de la secció espanyola d'Amnistia Internacional.
3. Ídem.
4. *Comunicado del Ministerio británico del Interior*, en <http://www.uv.es/~jalcazar/ext102.htm>.
5. *El País*, 19.01.1999.
6. *100 primeros decretos leyes dictadas por la Junta de Gobierno de la República de Chile*, (1973), Santiago, Ed. Jurídica de Chile.
7. Cas Papon. Auto de Processament, en www.matisson.com/affaire-papon.
8. Cfr. RIQUELME, Alfredo (1996), «Historia y actualidad de los Derechos Humanos en América Latina. Una mirada desde Chile», dins ALCÁZAR, J. i N. TABANERA (coord.): *Historia y Presente en América Latina*, València, Fundació Bancaixa.
9. RIQUELME, A. *op. cit.*
10. SALINAS, L. A. (1999), *The London Clinic*, Santiago, Ediciones LOM.
11. GÓMEZ, José María (1989), «Eclipse de la memoria, política del olvido: la cuestión de los derechos humanos en una democracia no consolidada», *Punto de Vista*, 36.
12. SÁBATO, Hilda (1994), «Historia reciente y memoria colectiva», *Punto de Vista*, 49.
13. L'anomenat *Manifiesto de Historiadores*, publicat el 25.01.1999, va ser signat per Mario Garcés, Sergio Grez, María Eugenia Horvitz, María Angélica Illanes, Leonardo León, Pedro Milos, Julio Pinto, Armando de Ramón, Jorge Rojas, Gabriel Salazar i Verónica Valdivia.
14. *Manifiesto de historiadores*, *op. cit.*
15. *El Mercurio*, 22.10.1998.
16. *Estrategia*, 21.10.1998.
17. MAIRA, L. (1998), *Los tres Chile de la segunda mitad del siglo XX*, Santiago, LOM Ediciones.
18. CÁCERES, G. (1998): «El "modelo chileno": un producto de la intersección entre dictadura y democracia (1975-1998)», dins ALCÁZAR, J. i N. TABANERA: *Estudios y materiales para la historia de América Latina, 1955-1990*, València, Tirant lo Blanch/Universitat de València.

19. En les eleccions parlamentàries de 1997 d'un cens electoral potencial de 9.5 milions de persones, 1.5 milions van automarginar-se en no inscriure's als registres electorals. A més, 1.25 milions dels inscrits van fer vot nul. Vid. Riquelme, Alfredo (1999), «¿Quiénes y por qué "no están ahí"? Marginación y/o automarginación en la democracia transicional. Chile, 1988-1997», dins DRAKE, P. i I. JAKSIC (comp.), *El modelo chileno. Democracia y Desarrollo en los 90*, Santiago, Editorial LOM, 261-280.

20. VEGA, J. E. (1999), «¿Existe una derecha democrática?», dins *Nexos*, 253, Ciudad de México, 1999.

21. GARRETÓN, Manuel Antonio (1999), «Balance y perspectivas de la democratización política chilena», dins MENÉNDEZ CARRIÓN, A. i A. JOIGNANT, *La caja de Pandora. El retorno de la Transición chilena*, Santiago, Planeta-Ariel.

22. L'entrevista a Valdés, realitzada per Antonio Caño per al diari *El País* (12.00.2000), venia titulada, precisament, així: «Si vuelve Pinochet es más fácil impulsar la causa de los derechos humanos en Chile».

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Segona Època — Núm. 3 — TARDOR 1999

Per a una política d'identitat democràtica.
Chantal Mouffe
Els estats europeus davant la globalització.
Jürgen Habermas
Sobre l'ús polític de la història. *Giovanni Levi*

NEONACIONALISME ESPANYOL

Paranys i oblits del nacionalisme espanyol.

Juan Sisínio Pérez Garzón

El pluralisme esquifit i poc constitucional del nacionalisme espanyol dels nostres dies. *José*

Ignacio Lacasta-Zabalza

La memòria i l'amnèsia. *Camilo Nogueira*

Sobre la qüestió: «les noves formes del nacionalisme espanyol». *Ramón Cotarelo*

Sobre la cara d'Espanya. *Joan Francesc Mira*

Neonacionalisme espanyol i nacionalismes periferics. *Josep Ramoneda*

DOCUMENTS

Què en resta? En resta la llengua materna.

Hannah Arendt. Entrevista, per Günter Gaus

Literatura i periodisme. La construcció d'un canó personal. *Isidor Cònsul*

Hi hagué franquisme a Espanya? Reflexions impertinents sobre el lloc històric de la dictadura. *Ismael Saz*

Quan la ciutat no és ciutat. *Josep Sorribes*

LLIBRES

El capitalisme reestructurat: l'era de la informació segons Manuel Castells. *Joan Manuel Tresserras*

Conquesta i colonització: una visió innovadora. *Pierre Guichard*